

**ศักยภาพทางปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนา:
แนวคิดหลักสำหรับการบริหารการศึกษา
Potential of Wisdom in Buddhism:
Principal Concept for Educational Administration**

รัตน์ ปัญญาภา^๑

บทคัดย่อ

การจัดการศึกษาทุกระดับมุ่งเน้นฝึกฝนอบรมมนุษย์ให้มีศักยภาพมากขึ้น โดยมีหลักการประการหนึ่งให้ผู้ให้การศึกษาหรือผู้บริหารการศึกษาควรคำนึงคือ ความเชื่อมั่นในศักยภาพทางปัญญาของมนุษย์ กล่าวคือผู้ให้การศึกษาหรือผู้บริหารการศึกษาต้องไม่ดูถูกดูแคลนความสามารถในการเรียนรู้และพัฒนาตนเองของผู้เรียน แม้จะอยู่ในระดับที่แตกต่างกันก็ตาม พระพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างในการให้โอกาสมนุษย์ในการพัฒนาตนเองอย่างเสมอภาค ทรงเข้าใจระดับปัญญาที่แตกต่างกัน และใช้ปัญญาให้เป็นเสมือนสิ่งที่จะหลอมหรือทำให้มนุษย์เท่าเทียมกัน บทความนี้ มุ่งนำเสนอแนวคิดด้วยศักยภาพทางปัญญา บ่อเกิดของปัญญา และหน้าที่ของปัญญาด้านต่าง ๆ ซึ่งผู้ให้การศึกษา เช่น ครู อาจารย์ หรือผู้บริหารการศึกษาระดับต่างๆ ต้องสำเหนียกอยู่ตลอดเวลา และควรนำหลักการ ทางปัญญาดังกล่าวมาปรับใช้ในการปฏิบัติงานโดยการ ยอมรับในศักยภาพทางปัญญาของตน ไม่ดูถูกระดับปัญญาของผู้เรียน เป็นแบบอย่างในการพัฒนาตนเองด้านปัญญาอยู่เสมอ ดำเนินชีวิตอย่างรู้เท่าทันกิเลสไม่โอ้อวดหรือให้ร้ายผู้อื่น มุ่งพัฒนาศักยภาพทางปัญญากล่าวคือ การคิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็นให้แก่ผู้เรียนอยู่เสมอ

คำสำคัญ : ศักยภาพ, ปัญญา, พระพุทธศาสนา, แนวคิดหลัก, การบริหารการศึกษา.

Abstract

All levels of education placed a focus on training people to be more potential. One of the principles that educators or executives in education should take into account was the trust in intellectual potential of human beings, i.e. they should not underestimate learning ability and personal development of students even they were different in learning levels. The Buddha was the distinguished example in providing opportunities for people to develop themselves equally despite they had different levels of intelligence. With wisdom development, human beings could attain equality. This article aimed to introduce the concept of intellectual potential, origin of wisdom and functions of wisdom in order to convince educators and education executives realizing their own intellectual potential, keeping one's own intellectual developed, accepting students' intellectual potential, living a

^๑คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

life with wisdom, and applying the wisdom principal concept in practice by placing a focus on students' intellectual development in thinking, doing and problem solving.

Keywords: Potential, Wisdom, Buddhism, Principal concept, Educational administration

บทนำ

ในสมัยพุทธกาล สังคมอินเดียได้วิวัฒนาการมาจนถึงขั้นที่มีการแบ่งวรรณะดังที่เราทราบกันดีว่า มี ๔ วรรณะคือ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร นอกจากนี้ ยังมีอีกวรรณะหนึ่งที่เกิดมาจากการสมสู่ระหว่างคนต่างวรรณะเรียกว่าจัณฑาล ซึ่งเป็นคนไม่พึงประสงค์หรือคนชวญ แม้กระทั่งเงาก็เป็นที่รังเกียจ จัณฑาลยังถือว่าเป็นพวกที่ต่ำต้อยที่สุด พระพุทธเจ้าทรงพยายามที่จะให้เลิกถือวรรณะ โดยทรงสอนว่ากำเนิดของคนนั้นสำคัญไฉน การกระทำกระทำชั่วสำคัญกว่า ไม่ว่าผู้ใดจะอยู่ในวรรณะไหน เมื่อเข้ามาบวชแล้วก็เป็นผู้พุทธบุตรมีฐานะเหมือนกันหมด พระพุทธเจ้าสอนให้พิจารณาหรือเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ ด้วยปัญญาไม่ใช่ด้วยอารมณ์ เช่น ความโกรธ ความเกลียด^๑ และได้พยายามปรับเปลี่ยนแนวคิดที่เข้าข่ายดูถูกศักยภาพความเป็นมนุษย์และย่ำยีคุณค่าความเป็นมนุษย์ให้เป็นไปในแนวทางที่ถูกต้องเหมาะสม และจุดที่เน้นมากก็คือ ความเชื่อมั่นในการพัฒนาตามศักยภาพความเป็นมนุษย์

คำว่า ศักยภาพ ดังกล่าว สื่อถึงสมรรถนะของมนุษย์ว่าทำอะไรเป็นหรือทำอะไรได้ การลงมือทำจึงเป็นสิ่งที่สื่อถึงศักยภาพของมนุษย์ และแน่นอนว่า สิ่งที่เป็นเกณฑ์ชี้วัดความมีศักดิ์ศรีของมนุษย์ได้ดีที่สุด ก็คือ การกระทำ หรือ

กรรมดีหรือชั่วนั่นเอง^๒ ตามหลักการดังกล่าว มนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกันโดยมนุษยภาวะ (human being) ไม่มีใครยิ่งใหญ่กว่าใครมาตั้งแต่เกิด เพียงแต่มนุษย์เป็นผู้แบ่งแยกหน้าที่แต่ละบุคคล จนทำให้เกิดความยึดถือตามฐานะและเกียรติยศ หรือแบ่งแยกศักดิ์ศรีกันตามสถานะทางแรงงาน (division of labor) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในถิ่นมาตุภูมิของพระพุทธศาสนา ซึ่งแบ่งศักดิ์ศรีมนุษย์ตามระบบวรรณะกันอย่างชัดเจนตามวิถีของศาสนาพราหมณ์ตั้งแต่ก่อนพุทธอุบัติกระทั่งบัดนี้ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงได้ประกาศหลักการใหม่เพื่อล้มล้างแนวคิดเดิมๆ ที่ดูถูกศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ด้วยการบีบไม่ให้เห็นศักยภาพทั้งที่มนุษย์สามารถพัฒนาตนได้ดังจะเห็นได้จากครั้งหนึ่ง สองมาณพวาสุฏฐะและภารทวาชะทูลถามพระพุทธเจ้าว่า จริงหรือที่คนวรรณะพราหมณ์กล่าวว่า วรรณะตนประเสริฐสุด วรรณะอื่นเป็นวรรณะต่ำ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่า ผู้ที่เป็นภิกษุอรหันตชินาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วปลงภาระได้แล้วบรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ผู้นั้นเรียกได้ว่า เป็นผู้เลิศกว่าคนทั้งหลายในวรรณะ ๔ เหล่านั้น โดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยยอธรรม

^๒ Kawada, Yoichi. living and Dying with Dignity : A Buddhist View. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.sgiquarterly.org/english/Features/quarterly/0404/feature1.htm> [29 July 2007]

^๑ ประเวศ วะสี, พุทธธรรมกับสังคม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์), หน้า ๙๙.

เพราะธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า^๓

พระพุทธพจน์ดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า ไม่ว่ามนุษย์จะอยู่ในชนชั้นวรรณะที่สูงส่งแค่ไหน ไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร หรือแม้แต่จะเป็นวรรณะต่ำสุดอย่างจัณฑาล หากยังประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต ก็ไม่ถือว่าเป็นผู้ประเสริฐ บุคคลผู้แม้จะเกิดในชนชั้นวรรณะไหนก็ตาม แต่ถ้าประพฤติด้วยกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต จึงจะถือว่าประเสริฐ เพราะการประพฤติธรรมหรือความดีเท่านั้นที่ทำให้มนุษย์เป็นผู้ประเสริฐ ดังจะเห็นได้จากความจากพระไตรปิฎกที่ขนิณกาย ปาฏิหารวรรคที่ว่า “ในหมู่ชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรรยาจัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทพและมนุษย์”^๔ คนเป็นพราหมณ์ ไม่ใช่เพราะเกล้าชฎา ไม่ใช่เพราะโคตร ไม่ใช่เพราะชาติกำเนิด แต่สัจจะ และธรรมมีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้น เป็นผู้สะอาด และผู้นั้น เป็นพราหมณ์^๕ คนจะชื่อว่าเป็นคนเลวเพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ได้ จะชื่อว่า เป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ได้แต่ชื่อว่า เป็นคนเลวเพราะกรรม ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะกรรม^๖ คำว่าพราหมณ์ในพระพุทธพจน์ หมายถึง “ผู้เลิศ” หรือ “ประเสริฐ”

หลักการข้างต้นเป็นการประกาศ ศักยภาพความเป็นมนุษย์ ประกาศอิสรภาพทางจิตวิญญาณให้ชาวชมพูทวีปหวนพิจารณาตนเองให้หันกลับมามองศักยภาพของตนเองหรือการกระทำของตนเองอันเป็นตัวบ่งชี้เป้าหมาย หรือสถานะที่แท้จริงของตนเอง บุคคลที่ประกาศ

อิสรภาพตนจากระบบวรรณะของอินเดีย ประกาศให้ชาวโลกรู้ว่า มนุษย์ทุกคนมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกันที่ศักยภาพหรือ กรรม และหั้นมานับถือพระพุทธศาสนา คือ ดร.ปี อาร์อัมเบตการ์ พระพุทธศาสนาเปรียบเสมือนมหาสมุทรอันเป็นที่ไหลรวมชนจากแม่น้ำ ๔ สายคือวรรณะทั้ง ๔ ให้มาอยู่รวมกันอย่างเสมอภาค ซึ่งสรุปลงใน ๓ คำ คือ “เสรีภาพ” “เสมอภาพ” และ “ภราดรภาพ”^๗ เสมอภาพ หรือความเสมอภาคที่ว่าเป็นคือ ความเสมอภาคในการพัฒนาตนเองให้สูงขึ้นได้ เช่นเดียวกับมนุษย์คนอื่นๆ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวนี้ ต่อมาได้ปรากฏและถูกกล่าวถึงแม้แต่ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ข้อแรกระบุถึงสถานะของมนุษย์ว่า “เท่าเทียมกันทั้งศักดิ์ศรีและสิทธิ...” มนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะสูงขาวดำเตี้ย ย่อมมีศักดิ์ศรีโดยกำเนิด^๘ กล่าวคือไม่ดูแคลนสติปัญญาของผู้อื่น เชื่อมมั่นในศักยภาพทางปัญญาและพัฒนาตนเองของผู้อื่น

มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนาหรือฝึกตน

จากปรากฏการณ์ที่สะท้อนความไม่เสมอภาคในยุคพุทธกาลนั่นเอง ทำให้พระพุทธเจ้าทรงเห็นความไม่เท่าเทียมกันในสังคมอินเดียที่มีการแบ่งชั้นวรรณะ และผู้ที่ต่ำสุดอย่างพวกจัณฑาลที่เกิดจากบิดาเป็นศูทรและมารดาเป็นพราหมณ์ เกิดมาในสังคมอินเดียถือว่าหาศักดิ์ศรีไม่ได้เลย เรื่องนี้พระผู้มีพระภาคทรงแก้ต่างให้สังคมอินเดียอยู่ในอัครคัมภีร์สูตรโดยย่อว่า

^๓ ปี อาร์อัมเบตการ์. พระพุทธศาสนา : แนวคิดเพื่อพัฒนาสังคมและการเมือง. (พระราชปัญญาเมธี ผู้แปล, กรุงเทพฯ : นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๔๖.

^๔ ชะวัชชัย ภาติณฐ์, สิทธิมนุษยชนกับหลักการพระพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๖), หน้า ๗๖-๗๗.

^๓ ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๙/๑๐๒

^๔ ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๐๒

^๕ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๙๓/๑๕๖.

^๖ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๒/

“วาเสฏฐะและภารทวาชะ พวกพราหมณ์ระลึกถึงเรื่องเก่าของตนไม่ได้จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘วรรณที่ประเสริฐที่สุด คือพราหมณ์เท่านั้น วรรณอื่นเลว วรรณที่ขาวคือพราหมณ์เท่านั้น วรรณอื่นดำ พราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ์ ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ไม่บริสุทธิ์ พราหมณ์เท่านั้นเป็นบุตร เป็นโอรส เกิดจากโอษฐ์ของพระพรหม เกิดจากพระพรหม เป็นผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้น เป็นทายาทของพระพรหม’

วาเสฏฐะและภารทวาชะ ก็ปรากฏชัดอยู่ว่า นางพราหมณ์ของพราหมณ์ทั้งหลาย มีระดูบ้าง มีครรภ์บ้าง คลอดอยู่บ้าง ให้ลูกตมมนบ้าง ก็พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้เกิดทางช่องคลอดของนางพราหมณ์ทั้งนั้น ยังกล่าวอย่างนี้ว่า ‘วรรณที่ประเสริฐที่สุด คือพราหมณ์เท่านั้น ฯลฯ เป็นทายาทของพระพรหม’ ก็พราหมณ์เหล่านั้นกล่าวคู่พรหมและพูดเท็จ พวกเขาจะต้องประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก^๙

พระพุทธเจ้า ไม่ว่าจะตรัสสิ่งใด ทรงใช้ของจริงหรือประสบการณ์ตรงเป็นเครื่องนำทางความเข้าใจเสมอ คำสอนลักษณะนี้ถือว่าหักล้างหรือปฏิวัติการสอนทั้งปวงในอดีตใด ใครก็ตามที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาย่อมไม่มีชั้นวรรณะ ทุกคนมีสิทธิและศักดิ์เท่าเทียมกัน ดังนั้น ในเรื่องชนชั้นจึงไม่มีในกลุ่มนักบวชในพระพุทธศาสนา

ด้วยหลักการดังกล่าวข้างต้น ทำให้พระพุทธศาสนามีเอกลักษณ์หรือจุดเด่นที่เหนือกว่าศาสนาอื่นๆ ประการหนึ่ง คือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เชื่อมมนุษย์ประเสริฐได้ด้วยการฝึกฝนตนเอง ดังที่พระธรรมปิฎกได้แสดงพรรณนาไว้ว่า^{๑๐} พระพุทธศาสนามีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งคือ ยืนยันในศักยภาพสูงสุดของ

มนุษย์ ศักยภาพนี้เป็นศัพท์ใหม่ ยืมเอามาใช้ เดิมนั้นเราพูดว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ คำศัพท์ที่แท้ของท่านว่า “ทมม” แปลว่า ผู้ที่จะพึงฝึก คือ ฝึกได้หรือต้องฝึก พระพุทธศาสนายอมรับความสำคัญของมนุษย์ว่า มีภาวะเป็นสัตว์ที่ฝึกได้และฝึกได้จนถึงขั้นเป็นสัตว์ประเสริฐมองอีกแง่หนึ่งก็ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก และจะประเสริฐสุดได้ด้วยการฝึก มนุษย์จึงมีศักยภาพสูงสุดในการฝึก ซึ่งหมายถึงการพัฒนาตนเพราะมนุษย์นั้นฝึกตนเองได้ และฝึกแล้วประเสริฐสุด ดังพุทธพจน์ว่า

ในหมู่มนุษย์... ชื่อว่าเป็นผู้ฝึกตนได้แล้ว เป็นผู้ประเสริฐที่สุด^{๑๑} ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะจัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทพและมนุษย์^{๑๒} แม้เทวดาทั้งหลายย่อมมอบน้อมพระสัมพุทธเจ้าผู้เป็นมนุษย์ ผู้ฝึกพระองค์แล้ว มีพระทัยตั้งมั่นแล้วผู้ทรงดำเนินไปในทางประเสริฐ^{๑๓}

มีคาถาพุทธภาษิตมากมายที่บอกย้ำว่า บุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว พัฒนาศักยภาพดีแล้ว แม้แต่เทวดาและพรหมก็เคารพบูชาซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นแบบอย่างอันยิ่งยวดและพระองค์ได้ทรงปฏิบัติภารกิจที่สำคัญอย่างยิ่งยวดประการหนึ่งคือการประกาศอิสรภาพให้แก่มนุษย์ ในสมัยพุทธกาลนั้น มนุษย์พากันฝากชีวิตจิตใจมอบชะตากรรมของตนให้แก่เทพทั้งหลาย ถือว่าเทพเจ้าทั้งหลายเป็นผู้บันดาลชะตากรรมของมนุษย์ มนุษย์มีหน้าที่บวงสรวงอ่อนวอน ทำการสวดเวทย์ต่าง ๆ ขอร้องเทพเจ้าให้ยกเว้นปลดปล่อยให้พ้นจากโทษเคราะห์กรรมต่าง ๆ และขอให้อำนาจลาภผลประทานรางวัลสิ่งที่ต้องการจนถึงกับมีการบูชาัญญ เอามนุษย์เอาสัตว์มาบูชา เทวดาก็มี พอพระพุทธเจ้าประสูติ พระองค์ก็ทรงประกาศอิสรภาพให้แก่มนุษย์ทันที ดังจะเห็นได้

^๙ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๔/๘๔

^{๑๐} พระธรรมปิฎก, ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา (พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพฯ : เกล็ดไทย, ๒๕๓๙), หน้า ๔๘-๔๙.

^{๑๑} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓

^{๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๐๒

^{๑๓} อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๔๓/๔๙๙

จากอภิวาจาที่ว่า“เราคือผู้เลิศของโลก เราคือผู้เจริญที่สุดของโลก เราคือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก”^{๑๔} นี่คือการจาประกาศอิสรภาพของมนุษย์ ที่พระพุทธเจ้าประกาศแทนมนุษย์ทั้งหลาย บอกให้รู้ว่าจะไปนี้มนุษย์มีอิสรภาพแล้วเราเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ พัฒนาได้ ไม่ต้องฝากชะตากรรมไว้กับเทพเจ้า ไม่ต้องบวงสรวงอ้อนวอนรอให้เทวดาโปรดปราน ถ้าเราฝึกตนเอง แม้แต่เทวฤทธิ์ มนุษย์ก็มีได้ มนุษย์ที่ฝึกแล้วมีมนุษย์ฤทธิ์ที่ประเสริฐเหนือกว่าเทวฤทธิ์

ต่อหลักการดังกล่าวนี้ พระธรรมปิฎกได้แสดงทรรศนะไว้ว่า ด้วยเหตุผลดังกล่าวมนุษย์จึงไม่ควรประมาทต่อศักยภาพของตนเอง ด้วยการมัวแต่จะไปหวังพึ่งปัจจัยภายนอก มนุษย์ควรนับถือตนเอง แต่อย่าหยิ่งลำพอง นึกว่าตนเป็นมนุษย์ประเสริฐแล้ว และต้องฝึกฝนต้องพัฒนาตนเองอยู่เสมอ การที่ถือว่าตนเองเป็นสัตว์ที่จะต้องฝึกฝนพัฒนา จะทำให้เราเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน แต่ในขณะเดียวกัน พร้อมกับความอ่อนน้อมถ่อมตน ก็ต้องมีความมั่นใจในตนเองด้วยว่า เรามีศักยภาพที่พัฒนาได้ นี่คือหลักของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ได้ประทานไว้แล้ว อันเป็นไปตามสังขธรรม เพราะฉะนั้น เราจะต้องยึดหลักการนี้ไว้เป็นสำคัญ^{๑๕}

การที่จะเกิดความเชื่อมั่นที่ว่าตนสามารถพัฒนาศักยภาพได้นั้น พระพุทธศาสนาสอนว่า ในเบื้องต้นนั้น มนุษย์จะต้องมีโพธิสัตธา (เรียกเต็มว่า ตถาคตโพธิสัตธา) หรือเชื่อในปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต คือเชื่อในปัญญาที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพระพุทธเจ้ากล่าวคือเชื่อ

ในแบบอย่างที่พระพุทธเจ้าได้ใช้ความเพียรและตรัสรู้จนตรัสมาสัมโพธิญาณได้ มนุษย์จึงต้องเริ่มต้นด้วยการเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ที่พัฒนาได้ สารสำคัญของศักยภาพก็คือปัญญา ซึ่งสามารถพัฒนา จนกระทั่งตรัสรู้เป็นพุทธะได้ เป็นสัตว์ประเสริฐ ที่แม้แต่เทพและพรตมนุษย์ทั้งหลายต้องบูชา เป็นศาสดาแห่งเทวดาและมนุษย์ทั้งปวง เพราะพระพุทธเจ้านั้น ทั้งที่เป็นมนุษย์ แต่ทรงเป็นศาสดาทั้งของหมู่มนุษย์และของเหล่าเทวดา เพราะฉะนั้น มนุษย์จึงไม่ควรดูถูกตนเอง ต้องมั่นใจในตนเอง ต้องนับถือตนเองอย่างมีความอ่อนน้อมถ่อมตน อันนี้คือลักษณะของพระพุทธศาสนาที่ว่า เชื่อในศักยภาพสูงสุดของมนุษย์ที่เป็นสัตว์ที่ฝึกได้^{๑๖} ไม่เอนเอียงหวั่นไหวปัญหาอุปสรรค สุขทุกข์ใดๆ ดังพระพุทธพจน์ว่า สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมเว้นในธรรมทั้งปวงสัตบุรุษทั้งหลายย่อมไม่พรั่นเพื่อเพราะกามคุณเป็นเหตุ บัณฑิตทั้งหลายจะประสบสุขหรือทุกข์ย่อมไม่แสดงอาการขึ้นลง^{๑๗}

นอกจากนี้ ยังมีคำที่บ่งชี้ถึงความเชื่อมั่นในศักยภาพการฝึกตนของมนุษย์อีกคำหนึ่งคือ คำว่า “การศึกษา” และพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษาที่นำเอาการศึกษาเข้ามาเป็นสาระสำคัญ เป็นเนื้อแท้ของการดำเนินชีวิต และทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นการศึกษา ซึ่งคำว่า ศึกษา นี้หมายถึง การฝึกฝนอบรม พัฒนาตนเอง เพราะคำว่า ศึกษา ตรงกับคำว่า สิกขา แปลว่าศึกษา สิกขา เป็นบาลี, สันสกฤตเป็น ศึกษา ถ้าเป็นภาษาไทยก็เขียนว่าศึกษา สิกขา หรือ ศึกษา เป็นคำๆ เดียวกัน ฉะนั้น หลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา จึงเรียกชื่ออย่างหนึ่งว่าการศึกษา การศึกษา นี้มีองค์ประกอบ ๓ ส่วน คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่เรียกว่า ไตรสิกขา ซึ่งเป็นแนวทางการดำเนินชีวิต

^{๑๔}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒/๑๔

^{๑๕}พระธรรมปิฎก, ลักษณะแห่ง

พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, ๒๕๓๙), หน้า ๕๒-๕๓.

^{๑๖}เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๓.

^{๑๗}ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๓/๕๔

หรือหลักการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ ก็เป็นอันเดียวกันกับการศึกษา^{๑๘}

เพราะฉะนั้น การศึกษา ก็คือการฝึกฝนให้มีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ได้แก่ ไตรสิกขา ไตรสิกขา ก็คือการฝึกให้เรามีการดำเนินชีวิตตามมรรค ให้เรามีพรหมจรรย์ การที่เราฝึกตนให้ดำเนินในพรหมจรรย์หรือดำเนินตามมรรค ก็คือเราบำเพ็ญไตรสิกขา เพราะฉะนั้น การฝึกฝนพัฒนาตนในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ก็คือการฝึกฝน ศึกษา หรือการศึกษา จึงแปลว่าการพัฒนาตนในการดำเนินชีวิตที่ดียิ่ง

จะเห็นได้ว่า ทั้งคำว่า ทมม และ สิกขา ล้วนแล้วแต่สะท้อนความเชื่อที่ว่า มนุษย์มีศักยภาพที่พัฒนาได้ หรือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐได้ด้วยการฝึกฝนพัฒนา เมื่อฝึกฝนพัฒนาด้วยไตรสิกขา ให้ชีวิตดำเนินตามวิถีแห่งมรรค ในที่สุดก็จะบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตที่ดีงาม เป็นสัตว์ประเสริฐ มีคุณสมบัติบริบูรณ์ มีทั้งปัญญาที่ยังรู้สัจธรรม เป็นอิสระ ดำเนินชีวิตด้วยสันติสุข และน้อมชีวิตของตนออกไปเพื่อประโยชน์สุขและอิสรภาพของเพื่อนร่วมโลก

ศักยภาพด้านปัญญาของมนุษย์: หลักคิดเพื่อพัฒนามนุษย์

ศักยภาพด้านความคิดหรือปัญญาของมนุษย์นับว่าเป็นศักยภาพที่ยิ่งใหญ่ของมนุษย์ที่ทำให้มนุษย์สามารถมีอำนาจเหนือสิ่งอื่นในโลกได้ และขณะเดียวกันถ้าศักยภาพด้านความคิดและสติปัญญาต่ำ ก็ย่อมส่งผลต่อความตกต่ำของชีวิตด้วยเช่นเดียวกันดังที่นโปเลียน ฮิลล์ ได้แสดงความเห็นไว้ว่า ความไม่แน่ใจเป็นศัตรูที่สำคัญของความก้าวหน้า และการสร้างตนเอง เพราะที่ผ่านมนุษย์ถือว่าได้ผ่านยุคที่กฎธรรมชาติของมนุษย์ถูกค้นพบและทดสอบมาแล้วภายในสาม

ทศวรรษ เช่น มนุษย์ได้พิชิตท้องฟ้า มหาสมุทร เอาชนะระยะทางที่ยาวไกลสุดขอบฟ้า แต่ถึงกระนั้นความรู้เหล่านี้ก็เป็นเพียงเรื่องผิวเผินเท่านั้น เพราะแท้ที่จริงแล้ว ความคิด คือพลังงานสูงส่งที่สุดที่มนุษย์รู้จัก ด้วยพลังความคิดนี้เองที่ทำให้มนุษย์สามารถสลับผลของความกลัวที่ตกทอดกันมาเป็นระยะชั่วอายุคนโดยอาศัย “ความเห็นชอบด้วยตนเอง” ซึ่งทำให้เราค้นพบว่า “ความกลัว” คือสาเหตุสำคัญที่สุดของความยากจน ความล้มเหลว และเคราะห์กรรม คนที่สามารถเอาชนะความกลัวได้จึงสามารถบรรลุความสำเร็จในอาชีพทั้งปวงแม้จะมีปัญหาอุปสรรคทั้งโลกขวางกั้นอยู่ก็ตาม^{๑๙} ผู้เขียนขอจำแนกแนวคิดเกี่ยวกับปัญญาในพระพุทธศาสนาตามลำดับดังนี้

๑. บ่อเกิดแห่งปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนา

แนวคิดในพุทธปรัชญามีอยู่ ๒ ระดับ คือการสอนให้คนละโลกนี้ คือ คลายความยึดมั่น คือ สิ่งทั้งปวง คือการหลุดพ้น เป็นเรื่องเป้าหมายทางศาสนาซึ่งอยู่ในระดับโลกุตตระ แต่พุทธปรัชญามีได้ปฏิเสธความจริงระดับโลกียะ ซึ่งเป็นเรื่องของศีลธรรมจริยธรรมของคนที่ยังยุ่งเกี่ยวอยู่กับโลกดั่งนั้น เมื่อก้าวถึงมนุษย์ในโลกนี้โดยการจำแนกตามสภาวะของปัญญาสามารถจำแนกได้ ๔ จำพวก คือ ๑) อุกฤษฏัตถุญญ มนุษย์ที่มีภูมิปัญญาสูงถึงขั้นที่สามารถเข้าใจธรรมได้ทันทีที่ที่ท่านยกหัวขึ้นแสดง ๒) วิปจิตถุญญ มนุษย์ที่มีภูมิปัญญาสูงพอจะเข้าใจธรรมได้เมื่อท่านอธิบายความพิสดารออกไป ๓) เนยยะ มนุษย์ที่พอจะแนะนำได้ด้วยการค่อยชี้แจงแนะนำและค่อยฝึกสอนอบรม และ ๔) ปทปรมะ

^{๑๘} นโปเลียน ฮิลล์, ปรัชญาชีวิต : ศาสตร์แห่งความสำเร็จ เล่ม ๑. (ปราชญ์อาสา แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๗, กรุงเทพฯ : สายส่งศึกษาคิด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒๘.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๔-๔๕.

มนุษย์ที่อุปปัญญา สอนให้รู้ได้เพียงตัวบท คือ พยานะหรือถ้อยคำเท่านั้นด้วยยังมีอาจเข้าใจ อรรถหรือความหมายของธรรมได้

การพัฒนาปัญญาในทางพุทธศาสนา ตามหลักการดังกล่าว มีความหมายที่กว้างและลึกซึ้งในลักษณะของการทำลายความเขลาในตน ดังนี้ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ได้อธิบาย ความหมายของปัญญาว่า หมายถึง ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว ความรู้ซึ่งและความเข้าใจในสาระ สาเหตุ ปัจจัย ผล และสภาวะที่เป็นจริง ตลอดจนความสามารถในการคิดอย่างแยบคาย จนเกิดความกระจ่าง ประจักษ์จริง นำไปสู่การทำลายความเขลาทั้งปวง ผู้ที่มีปัญญาจึงเป็นผู้ดำเนินชีวิตไปตามทางที่สว่างสงบ และแก้ปัญหาของชีวิตได้อย่างถูกต้อง ตามหลักพระพุทธศาสนาสามารถพัฒนาปัญญาไปโดยลำดับขั้นจากง่ายไปหายาก บุคคลที่จะพัฒนาปัญญาไปตามลำดับขั้นหรือปัญญา ๓ คือ

๑) จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด หรือ ปัญญาเกิดจากการพิจารณาหา เหตุผลการตรึงตรอง คิดหาเหตุผล (อย่างตรรกศาสตร์)

๒) สุตตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง หรือ ปัญญาเกิดแต่การสดับการเล่าเรียน การสดับรับฟัง การศึกษาเล่าเรียน ประสบการณ์ ทางอายตนะ หรือประสาทสัมผัส

๓) ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการอบรมหรือ ปัญญาเกิดแต่การฝึกอบรมลงมือปฏิบัติการอบรม ฝึกฝน การปฏิบัติให้เห็นจริง^{๒๐}

ปัญญาไม่ว่าเกิดทางช่องทางใดก็ตาม ล้วนแล้วแต่ส่งเสริมความมีเหตุผล หรือความเหตุรู้ผลของมนุษย์ เพราะพระพุทธศาสนามีความเป็นเหตุผลนิยม (Rationalism) หลักคำสอนของ

พระพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับเหตุผลทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้จากเถรภาษิตที่ว่า "ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิดพระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้นและเหตุแห่งความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้"^{๒๑} ใจความสำคัญของคาถาเถรภาษิตนี้ ก็คือเรื่องเหตุผล เป็นหัวข้อสำคัญของอริยสัจ แปลว่าสิ่งทั้งหลาย หรือธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นย่อมมีเหตุผล พระตถาคตเจ้าตรัสมูลเหตุของสิ่งนั้น เพราะการดับไปของเหตุผลที่ว่านั้นมีอยู่ ๒ ระดับ ได้แก่ ๑) เหตุผลที่ปัญญาสามัญพอรองตามให้เห็นได้ เช่น ทำเหตุดีได้รับผลดี ทำเหตุชั่วได้รับผลชั่วเท่าที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน ๒) เหตุผลที่ปัญญาสามัญไม่อาจคล้อยตามให้เห็นได้ แต่เห็นได้ด้วยปัญญาพิเศษ เช่น ความเกี่ยวเนื่องเหตุผลของกรรมในอดีตชาติกับปัจจุบัน และการเกิดใหม่ในชาติหน้า ซึ่งต้องรู้ด้วยปัญญาพิเศษที่ท่านเรียกว่า ญาณต่าง ๆ เช่น ทิ พ จัก ขุ ญาณ บพเพนิวาสานุสสติญาณ ดังที่ในทางศาสนาและปรัชญาทั่วไปได้จำแนกบ่อเกิดความรู้ไว้ ๓ ทาง คือ ความรู้ที่ได้เพราะอาศัยประสาทสัมผัส (Empirical knowledge) ความรู้ที่ได้เพราะอาศัยเหตุผล (Rational knowledge) และความรู้ที่ได้เพราะอาศัยญาณพิเศษ (Supernatural knowledge หรือ Intuition)^{๒๒}

วไลพร ภาณุตานนท์ ฌ มหาสารคาม ได้จำแนกวิธีการเรียนรู้ที่จะก่อให้เกิดปัญญาว่า มีองค์ประกอบ ๕ ประการ^{๒๓} ดังต่อไปนี้

^{๒๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระธรรมปัทมฐกถา แปล ภาคที่ ๑, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๑๒๔.

^{๒๒} วคิน อินทสระ, ปัญญารัตนะ, (กรุงเทพฯ : บรรณาการ, ๒๕๒๓), หน้า ๒๐๑- ๒๐๕.

^{๒๓} วไลพร ภาณุตานนท์ ฌ มหาสารคาม, "จิตวิทยาพระพุทธศาสนา", รายงานการวิจัย

๑) การฟัง ทั้งนี้เป็นวิธีการเรียนรู้ที่สำคัญอย่างปฏิเสธไม่ได้ หมายถึงการฟังด้วยความตั้งใจ ความสนใจ ฟังพร้อมด้วยกำหนดข้อที่ควรกำหนด การฟังอย่างนี้เรียกว่า ฟังโดยเคระพ การฟังย่อมมีความสำคัญในการศึกษาอยู่เสมอ เพราะเป็นการเปิดโอกาสให้ตนได้รับประสบการณ์ เปรียบเหมือนการเปิดฝาภาชนะรับน้ำยามฝนตก (สุตามยปัญญา)

๒) การจำได้ หมายถึงการฟังแล้วจำได้ การอ่านแล้วจำได้ หรือการเขียนแล้วจำได้ การทำเครื่องหมายต่าง ๆ เพื่อช่วยความจำก็อยู่ในข้อนี้ การจำได้ (สัญญา) หมายถึงความสามารถในการรับเรื่องต่าง ๆ ที่ผ่านมาทางประสบการณ์ไว้ได้ เหมือนภาชนะที่เปิดฝารับน้ำไว้นั้น มีความสามารถที่จะอุ้มที่จะรับน้ำนั้นไว้ได้ เพราะไม่ทะลุไม่รั่ว ไม่มีรอยร้าว น้ำจึงอยู่ได้

๓) การสาธยาย หมายถึงการอ่านทบทวนบ่อย ๆ การพูดถึงเนื้อหาวิชานั้นบ่อย ๆ การบรรยายเรื่องนั้นบ่อย ๆ หรือการตั้งปัญหาและทำการตอบปัญหานั้นด้วยตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หมายถึง การท่องเทียวโดยตรง เหล่านี้ยังนับว่าเป็นวิธีการศึกษาที่มีความสำคัญอยู่เสมอแม้ในปัจจุบัน ในวงการศึกษาย่อมปฏิเสธไม่ได้ว่าการท่องจำนั้นเป็นเรื่องที่ไม่จำเป็น ผู้ที่ประสบความสำเร็จในการศึกษาเป็นอย่างดีมักปรากฏว่าเป็นผู้ฉลาดในวิธีการท่องจำ หรือฉลาดในการคิดหาวิธีจำ

๔) การเพ่งพินิจด้วยใจ หมายถึงการเอาใจติดตามพินิจดู จนความรู้ปรากฏที่ใจ หรือเห็นความรู้ด้วยใจ เกิดความสามารถในการการหลับตาเห็นเนื้อหาวิชาเป็นข้อเป็นตอน ผู้ศึกษาสามารถฝึกใช้วิธีการข้อนี้ได้ด้วยตนเอง เช่น เริ่มต้นด้วยการอ่านเนื้อหาวิชาให้เป็นที่เข้าใจ

ชัดเจน แล้วฝึกหลับตาเห็นเป็นขั้นเป็นตอนไป เมื่อเกิดความชำนาญแล้วก็สามารถดูแต่หัวข้อทบทวนความรู้ได้ ข้อนี้ต้องอาศัยวิธีการทางสมาธิเข้าช่วย ให้อยู่ด้วยความรู้สึกปลอดโปร่งปราศจากอารมณ์รบกวน ปราศจากอารมณ์กังวลใจ (ภาวนามยปัญญา)

๕) แทะทะลุเข้าถึงความถูกต้องด้วยทัศนะ หมายถึงความเข้าใจชัดเจนอย่างถูกต้องภายใต้แสงสว่างแห่งทัศนะที่ถูกต้อง เป็นการแน่วแน่ในตนเองว่าอะไรผิดอะไรถูก ใครๆ จะชักนำเข้าใจผิดไปทางไม่ได้ ข้อนี้จึงหมายถึงการเข้าถึงความรู้อย่างแท้จริง ความรู้เพียงแต่จำได้หรือความรู้ชนิดที่หลับตาเห็นได้ ก็ยังเป็นความรู้ที่ไม่แน่นอน เพราะมีการลืมและการเลือนรางเกิดขึ้นได้ ส่วนความรู้ที่ได้ด้วยวิธีการประการสุดท้ายนี้เป็นตัวความรู้ที่แท้จริง ปรากฏใสสะอาดชัดเจน (วิปัสสนาปัญญา) วิธีการศึกษาข้อนี้ทำให้ผู้ศึกษาเข้าถึงเหตุผลที่ถูกต้องด้วยตนเอง เปรียบเหมือนการเคี้ยวอาหารให้ละเอียดก่อนที่จะกลืนลงไป อาหารนั้นจะก่อให้เกิดกำลังแก่ชีวิต ไม่อยู่ในฐานะเป็นอันตรายแก่ชีวิต ถ้าการศึกษายังขาดวิธีการข้อนี้ก็ยังนับว่ายังไม่เป็นการเพียงพอเหมือนการกลืนอาหารลงไปโดยไม่เคี้ยวย่อยให้ละเอียด อาหารนั้นยังอยู่ในฐานะเป็นอันตรายแก่ชีวิต เป็นการยากที่จะให้ผู้สำเร็จการศึกษาเป็นปัญญาชนด้วยเหตุผลที่ถูกต้องชัดเจนอย่างถ่องแท้ วิธีการศึกษาในพระพุทธศาสนามุ่งปลูกฝังบุคคลให้เข้าถึงความรู้ที่แท้จริง ประสิทธิภาพในการพัฒนาด้านอื่น ๆ จะเป็นผลที่เกิดขึ้นสืบเนื่องมา

๒. หน้าที่ของปัญญา

ปัญญามีหน้าที่สำคัญคือการวินิจฉัยเหตุการณ์ให้รู้ ความจริงว่าผิด ถูก ดี ชั่ว เป็นอย่างไร อะไรจริง อะไรเท็จ อะไรเป็นสังธรรมอะไรเป็นเพียงมายา ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาเป็นเครื่องวินิจฉัยสุตะ สุตะคือสิ่งที่ได้ยินได้ฟังมา การศึกษาเล่าเรียน ปัญญาเป็นเครื่องวินิจฉัย

เลือกเอาเฉพาะสิ่งที่ถูก ละสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ถ้าไม่มีปัญญาคือเครื่องวินิจฉัยแล้ว คนก็ไม่สามารถแยกแยะสิ่งที่ถูกต้องออกจากสิ่งที่ไม่ถูกต้องได้ คงจะต้องถ้อยสับสนกันไป ไม่สามารถแยกแยะได้ว่าอะไรคือสาระอะไรคือไร้สาระ คนไม่มีปัญญาก็เปรียบเสมือนควายตาบอดที่เี่ยวไปในป่า ดังคำของบัณฑิตที่ว่า โน เจ อสสพุทธิวินโย วา สุสิกขิโต แปลว่า ถ้าปัญญาประจำตนหรือวินัยที่สำเนียงศึกษาดีแล้ว ไม่พียงมี คนเป็นจำนวนมากในโลกนี้ ก็จะดำเนินชีวิตไปอย่างมืดบอด เหมือนควายตาบอดท่องเี่ยวไปในป่า^{๒๔} หน้าที่ของปัญญาอีกประการหนึ่ง คือ เป็นเครื่องมือในการทำลายปัจจัยามิตรหรือสิ่งที่เป็นอุปสรรคขัดขวางต่อกิจการงานทั้งปวงซึ่งตามพระพุทธศาสนาเรียกว่า ธรรมเป็นเครื่องครอบงำปัจจัยามิตร ๓ ประการ ได้แก่ ทักขิยัง ความขยัน มีความเพียรสูง, สूरยง ความแกร่งกล้า กล้าหาญและ ปัญญา ความรอบรู้ เฉลียวฉลาดซึ่งหมายถึงอุบายปัญญา คือ รูุ้บายที่จะเป็นการเริ่มต้นของการกระทำที่จะทำให้เกิดผลดี^{๒๕} ในที่นี้ผู้เขียนขอสรุปหน้าที่ของปัญญาไว้ ดังนี้

๑) ปัญญาทำให้คนรู้จักตนเอง หน้าที่ทางปัญญาที่สำคัญประการหนึ่งคือ ทำให้คนรู้จักตนเอง แม้ว่าจะไม่ฉลาดปราดเปรื่องในทุกๆ เรื่อง แต่รู้ระดับศักยภาพของตนเอง และไม่โอ้อวด ยอมรับระดับความสามารถของตนเอง คนประเภทนี้ถือได้ว่าเป็นคนมีปัญญาอย่างแท้จริง ในขณะที่คนไม่รู้ตนเอง ไม่ได้เก่งแต่โอ้อวดฉลาดนั้นแหละถือว่าโง่ หรือพาลอย่างแท้จริง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “คนพาลที่รู้ตัวว่าเป็นคนพาล ยัง

เป็นบัณฑิตได้บ้าง แต่คนพาลที่สำคัญตนว่าเป็นบัณฑิต นั้นแหละ เรียกว่า คนพาลแท้”^{๒๖}

๒) ปัญญาคือเครื่องมือขจัดความกลัวอันโง่เขลา มนุษย์มักประสบกับความกลัวต่อภัยอันตรายต่างๆ ซึ่งความกลัวบางอย่าง อาจจะเกิดการปรุงแต่งภายในจิตใจของมนุษย์เอง ทำให้เกิดความกลัวไปต่าง ๆ นานา ในมัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก ระบุไว้ว่า ผู้โง่เขลาเบาปัญญาเท่านั้นที่มัวแต่กลัวต่อสิ่งไร้สาระ เช่น ความกลัวเวลาอยู่ในที่อันเงียบสงัด หรือป่าทึบ ในขณะที่ผู้มีปัญญากลับนิยมชมชอบความวิเวก อันเป็นสปีบายะแก่การเจริญภาวนาหรือบำเพ็ญเพียร ดังจะเห็นได้จากพระพุทธพจน์ที่ว่า

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ สมณะหรือพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ย่อมประสบความกลัวและความฉลาดอันเป็นอกุศล เพราะเหตุแห่งโทษของตนคือความเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา

ส่วนเรามีใช่เป็นผู้โง่เขลาเบาปัญญา เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ เราเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยปัญญา พระอริยะเหล่าใดเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยปัญญา เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ เราเป็นผู้หนึ่งในบรรดาพระอริยะเหล่านั้น^{๒๗}

พระพุทธพจน์ดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า ศักยภาพทางปัญญาของมนุษย์นั้น สามารถทำให้ความกลัวที่ไร้เหตุผลเบาบางลงหรือสูญสิ้นไปได้ ถ้าจะกล่าวโดยนัยของการดำเนินชีวิตในโลกปัจจุบัน อาจจะหมายถึงความกลัวต่อปัญหาอุปสรรคทั้งหนักและเบาในการทำงาน ผู้มีปัญญาย่อมสามารถทำลายความกลัวดังกล่าวนี้ได้และบรรลุผลสำเร็จในการปะทะสังสรรค์กับสิ่ง

^{๒๔} วคิน อินทสระ, การพึ่งตนเอง (กรุงเทพฯ : เรือนธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

^{๒๕} วคิน อินทสระ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๒-๑๖๓.

^{๒๖} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๓/๔๖

^{๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘/๓๙

ที่รู้สึกกลัวนั้น นอกจากนี้ อาจตีความได้ในอีกนัยหนึ่งว่า ศักยภาพทางปัญญาของมนุษย์สามารถทำลายความเห็นหรือความเข้าใจผิด (มิจฉาทิฐิ) อันมีสาเหตุมาจากอวิชชา ความไม่รู้ เห็นตามเป็นจริงหรือโมหะ ความลุ่มหลงเสียได้ แล้วบรรลุความเข้าใจที่ถูกต้องได้ (สัมมาทิฐิ) เพราะปัญญาเป็นเครื่องมือในการทำลายโมหะดังพระพุทธพจน์

“มีทิฐิหลายประการในโลก เกี่ยวกับอัตตวาตะบ้าง เกี่ยวกับโลก วาตะบ้าง เมื่อภิกษุเห็นอารมณ์เป็นที่เกิดขึ้น เป็นที่หมักหมม และเป็นที่ท่องเที่ยวแห่งทิฐิเหล่านั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ ก็ละสลัดทิ้งทิฐิเหล่านั้นได้”^{๒๘}

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๓ ประการ เพื่อละธรรม ๓ ประการนี้ ธรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑) ภิกษุควรเจริญอสุภะเพื่อละราคะ ๒) ภิกษุควรเจริญเมตตาเพื่อละโทสะ ๓) ภิกษุควรเจริญปัญญา เพื่อละโมหะ”^{๒๙}

๓) ปัญญาทำให้สามารถจำได้อย่างแม่นยำ ศักยภาพทางปัญญาของมนุษย์ ส่งผลต่อการจดจำสิ่งต่างๆ ที่ได้ยินได้ฟังและได้ทำ อย่างแม่นยำแม้กาลเวลาจะผ่านมานานเพียงใด นอกจากนี้ ยังทำให้รู้เนื้อหาและเข้าใจ สิ่งที่ได้เรียนรู้ทั้งที่เป็นฝ่ายดี (สุภาสิต) และฝ่ายไม่ดี (ทุพภาสิต) ได้ ดังพระพุทธพจน์

เป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติ และปัญญาที่ยังจำได้ ระลึกได้อย่างแม่นยำถึงสิ่งที่ทำและคำที่พูดไว้เมื่อนานมาแล้ว^{๓๐}

สัตว์ที่มีปัญญา ไม่โง่เขลา ไม่เป็นเหมือนคนหนวก คนใบ้ สามารถรู้เนื้อความแห่งคำสุภาสิตและทุพภาสิตได้มีจำนวนน้อย ส่วน

สัตว์ที่ไม่มีปัญญา โง่เขลา เป็นเหมือนคนหนวก คนใบ้ ไม่สามารถรู้เนื้อความแห่งคำสุภาสิตและทุพภาสิตได้มีจำนวนมากกว่า^{๓๑}

๔) ปัญญาเป็นหลักนำทางแห่งความมุ่งมั่นตั้งใจ หนึ่งในองค์ประกอบในความมุ่งมั่นที่ก้าวไปสู่ความสำเร็จของมนุษย์ ทั้งในแบบโลกีย์วิสัยและโลกุตตรวิสัย ก็คือ ปัญญา ในพระพุทธศาสนามีหลักธรรมหัวข้อหนึ่ง เรียกว่า อธิษฐานธรรม ซึ่งหมายถึง ธรรมเป็นเครื่องมุ่งมั่น คำว่า อธิษฐาน ในที่นี้ หมายถึง ความตั้งใจที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ประสบความสำเร็จด้วยความเพียรของบุรุษ (หมายถึงมนุษย์) ดังตัวอย่างที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงอธิษฐานพระทัย ณ บัลลังก์โคณฑนพระศรีมหาโพธิ์ เพื่อที่จะตรัสรู้ พระสัมมาสัมโพธิญาณให้ได้ ไม่ได้หมายถึง การสวดวิงวอน ดังเช่นที่เข้าใจอยู่ในปัจจุบันแต่ประการใด ปัญญาจัดเป็นหลักการแห่งความมุ่งมั่นทางจิตประการหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากพระพุทธพจน์

เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า ‘ภิกษุ บุรุษนี้มี อธิษฐานธรรม ๔ ประการ’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้นคือ อธิษฐานธรรม คือ ปัญญา อธิษฐานธรรม คือ สัจจะ อธิษฐานธรรม คือ จาคะ และ อธิษฐานธรรม คือ อุปสมะ^{๓๒}

ศักยภาพทางปัญญาอันเป็นหลักการในการตั้งใจมุ่งมั่นดังกล่าวนี้ ยังถือว่าเป็นหลักการในการนำไปสู่การขจัดปัญหาอุปสรรค หรืออาจรวมทั้งความทุกข์ในภพชาติได้ด้วย ดังพระพุทธพจน์

ภิกษุเปรียบเหมือนตะเกียงน้ำมันติดอยู่ใต้เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ตะเกียง น้ำมันนั้นย่อมหมดเชื้อดับไปเพราะหมดน้ำมันและไส้ และเพราะไม่เติมน้ำมันและไส้ใหม่แม้ฉันท

^{๒๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๒/๗๒

^{๒๙} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๐๗/๖๒๙

^{๓๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕/๒๙

^{๓๑} อัง.เอก. (ไทย) ๒๐/๓๒๔/๔๓

^{๓๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๔๗/๔๐๔

ภิกษุก็ฉันทันเหมือนกัน เมื่อเสวยเวหนามีกายเป็นที่สุดจึงรู้ชัดว่า ‘เราเสวยเวหนามีกายเป็นที่สุด’ เมื่อเสวยเวหนามีชีวิตเป็นที่สุดจึงรู้ชัดว่า ‘เราเสวยเวหนามีชีวิตเป็นที่สุด’ รู้ชัดว่า ‘หลังจากตายไปเวทนาทั้งปวงไม่น่าเพลิดเพลินจักเย็นในโลกนี้ทีเดียว’

เพราะเหตุนี้ ภิกษุผู้เพียบพร้อมแล้วอย่างนี้ ถือว่าเป็นผู้ประกอบด้วยอริชฌานธรรมคือปัญญาอันยอดเยี่ยมนี้ เพราะว่าปัญญาอันประเสริฐยอดเยี่ยมนี้ คือความรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นทุกขทั้งปวง^{๓๓}

๕) ปัญญาเป็นเครื่องชี้นำอุปมาพหุธรรม ความสำคัญของปัญญาอีกประการหนึ่ง ทำให้มนุษย์คิดได้คิดเป็น โดยเฉพาะเรื่องการดำรงชีวิตในชีวิตประจำวันหรือการรู้จักการวางแผนชีวิต คนที่ไม่มีปัญญาคือใช้ชีวิตด้วยความประมาทอยู่เสมอ ในขณะที่คนที่มีปัญญาย่อมดำรงชีวิตโดยไม่ประมาทเสมือนพยายามรักษาสีอันมีค่าสูงส่งไว้ ดังพระพุทธพจน์ว่า

คนพาลมีปัญญาทราหม ประกอบความประมาทอยู่เสมอ ส่วนบัณฑิตผู้มีปัญญา รักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือนคนรักษาทรัพย์อันประเสริฐ ฉะนั้น^{๓๔}

นอกจากนี้ผู้มีปัญญา ย่อมสามารถทำให้จิตใจเข้มแข็ง เพราะรู้เท่าทันสภาพชีวิต พิจารณาเห็นกฎธรรมชาติของชีวิต ทำจิตใจให้หายเศร้าโศกได้ ดำรงชีวิตอยู่โดยไม่ประมาท แม้สังครบข้าง หรือบุคคลแวดล้อมจะเป็นพาลและดำรงชีวิตโดยประมาทก็ตาม และผู้มีปัญญา ย่อมอยู่ในฐานะได้เปรียบผู้อื่น เพราะเป็นผู้เหนือ

ผู้อื่นด้วยปัญญา ดังจะพิจารณาได้จากพระพุทธพจน์ เหล่านี้

เมื่อใด บัณฑิตบรรเทาความประมาทด้วยความไม่ประมาท ขึ้นสู่ปัญญาดุจปราสาท ไม่เศร้าโศก พิจารณาเห็นหมู่มสัตว์ผู้มีความเศร้าโศก เมื่อนั้น บัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ ย่อมเห็นคนพาลได้เหมือนคนที่ยืนอยู่บนภูเขา เห็นคนที่ภาคพื้นได้ ฉะนั้น^{๓๕}

ผู้มีปัญญาดี เป็นผู้ไม่ประมาท ในเมื่อผู้อื่นประมาท เป็นผู้ตื่นอยู่โดยมาก ในเมื่อผู้อื่นหลับ ย่อมละทิ้งคนมีปัญญาทราหมไปไกล เหมือนม้าฝีเท้าจัดวิ่งละทิ้งม้าที่หมดแรงไว้ ฉะนั้น^{๓๖}

ภาวะทางปัญญาอันนำไปสู่ความไม่ประมาทในชีวิตดังกล่าวนี้ ย่อมทำให้ผู้มีปัญญาสามารถรักษาคัมภีร์ชีวิตของตนไว้ได้ อย่างอยู่รอดปลอดภัย ไม่ใช่ชีวิตผิดพลาด เช่น เป็นหนี้มากมาย ไม่รู้จักการใช้ชีวิตด้วยการสนองความต้องการอย่างมีขอบเขต (สันโดษ) สามารถดูแลตนเองและครอบครัวพร้อมบริวารอื่นๆ ให้อยู่เป็นสุขได้ตามสมควร ดังพระพุทธพจน์ต่อไปนี้

ผู้นั้นย่อมตื่นนอนพอกพูนบาปกรรม ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ในที่นั้นๆ บ่อยๆ เขาผู้มีบาปกรรม มีปัญญาทราหม รู้การทำชั่วของตนอยู่ เป็นคนจน กู่นี้ใช้สอยอยู่โดยประหยัด^{๓๗} ย่อมทำลายล้าต๋บนั่น ความดำริเกิดแต่วิปปฏิสารก่อทุกข์ทางใจ ย่อมติดตามเขาทั้งในบ้านหรือในป่า

เขาผู้มีบาปกรรม มีปัญญาทราหม รู้การทำชั่วของตนอยู่ ย่อมไปสู่กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานหรือถูกจองจำในนรก^{๓๘}

ศรัทธาเป็นเพื่อนของบุรุษ ปัญญาเยี่ยมปกครองบุรุษนั้น สัตว์ยินดีในนิพพาน จึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้^{๓๙}

^{๓๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๖๕/

๔๑๒

^{๓๔} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๖/๓๒

^{๓๕} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕๕/๑๔๔

^{๓๖} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘/๓๓

^{๓๗} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๙/๓๓

^{๓๘} อ.ฉก. (ไทย) ๒๒/ ๔๕/๕๑๐

^{๓๙} ส.ส. (ไทย) ๑๖/๕๙/๗๑

ส่วนวิญญูชนผู้มีปัญญานั้น ได้โงะแล้ว ย่อมใช้สอยและประกอบกิจการงาน เขาเป็นคน อาจหาญ เลี้ยงดูหมู่ญาติ ไม่ถูกตีเตียน ย่อมเข้าถึง แดนสวรรค์^{๔๐}

ส่วนผู้ใดมีความคิดเป็นเบื้องหน้า มี ปัญญาเครื่องพิจารณาเห็นประจักษ์ พุดพ้อเหมาะ กับกาลเวลา ผู้นั้นย่อมจับศัตถุทั้งหมดไว้ได้จนจน ครุทจันนาได้^{๔๑}

จะเห็นได้ว่า ศักยภาพทางปัญญาของ มนุษย์ นอกจากจะทำให้เกิดการรู้เท่าทันกิเลส ดำเนินชีวิตโดยไม่ประมาทแล้ว ยังทำให้สามารถ ประคับประคองชีวิต บริโภคทรัพย์อย่างมีสติ ดูแลบุคคลแวดล้อมอื่นๆ ได้อย่างดี และทำให้ สามารถเอาชนะข้าศึกศัตรูหรือปัญหาอุปสรรค ต่างๆ ได้ เสมือนครุทจันนาได้ฉะนั้น

๖) ปัญญาคือเครื่องมือพันทุกข์ ในอังกุตรนิกาย ทุกนิบาต พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับ เหล่าภิกษุเกี่ยวกับภาวะทางปัญญาของมนุษย์ โดยจำแนกมนุษย์เป็น ๓ จำพวก ตามภาวะแห่ง ปัญญา และตรัสว่า ผู้มีปัญญากว้างขวาง เป็น ประเภทที่ดีกว่า เพราะสามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ ได้ ดังจะพิจารณาได้จากพุทธพจน์ต่อไปนี้

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้แลมี ปรากฏอยู่ในโลก

บุคคลมีปัญญาเหมือนหม้อคว่ำเป็นคน เหลา ไม่มีปัญญาสำหรับพิจารณา บุคคลเช่นนั้น แม้จะหมั่นไปในสำนักภิกษุทั้งหลายก็ไม่อาจเล่า เรียนเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งภคาได้ เพราะเขาไม่มีปัญญา

บุคคลมีปัญญาเหมือนชายพก เรากล่าว ว่า ดีกว่าบุคคลที่มีปัญญาเหมือนหม้อคว่ำ บุคคล เช่นนั้นแม้หมั่นไปในสำนักภิกษุทั้งหลาย นั่งตรงที่ นั้นเรียนเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งภคา

ครั้งลุกขึ้นแล้วก็กำหนดรู้พยัญชนะไม่ได้ เพราะ พยัญชนะที่เขาเรียนแล้วเลอะเลือนไป

บุคคลมีปัญญากว้างขวาง เรากล่าวว่า ดีกว่าบุคคลที่มีปัญญาเหมือนชายพก บุคคล เช่นนั้นหมั่นไปในสำนักภิกษุทั้งหลาย นั่งตรงที่นั้น เรียนเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งภคานั้นจำ พยัญชนะได้ มีความดำริประเสริฐ มีจิตใจไม่ วอกแวก ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม พึงทำที่สุด แห่งทุกข์ได้^{๔๒}

ส่วนผู้ที่ไม่มีความปัญญานั้น แม้จะฟังคำสั่ง สอนของพระพุทธเจ้าสักเพียงใด ก็ยังไม่สามารถ พัฒนาความคิด ยังติดอยู่กับอุปาทาน ความคิดก็ เป็นอกุศล ดังจะเห็นได้จากเถรภาษิตนี้

คนปัญญาทึบ คิดแต่จะแข่งดีถึงฟังคำ สอนของพระชินเจ้าก็ยังไกลจากพระสัทธรรม เหมือนฟ้ากับดินคนปัญญาทึบ คิดแต่จะแข่งดี ถึงฟังคำสอนของพระชินเจ้าก็ยังเสื่อมจากพระ สัทธรรม เหมือนดวงจันทร์ข้างแรม คนปัญญา ทึบ คิดแต่จะแข่งดี ถึงฟังคำสอนของพระชิน เจ้า ก็ยังเหี่ยวแห้งในพระสัทธรรม เหมือนปลาใน น้ำน้อยคนปัญญาทึบ คิดแต่จะแข่งดีถึงฟังคำ สอนของพระชินเจ้า ก็ไม่มอกลงามในพระ สัทธรรม เหมือนพืชเน่าในไร่นา^{๔๓}

๗) ปัญญาคือพลังนำทางสู่ความสุข และความสำเร็จ ในพระพุทธศาสนามีหลักธรรม หัวข้อหนึ่งที่เรียกว่า พละ หรือ กำลัง (มีทั้ง พละ ๕ และ พละ ๗) ในอังกุตรนิกาย สัตตกนิบาต มี พระพุทธพจน์เกี่ยว พละ ๗ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย พละ (กำลัง) ๗ ประการ นี้ พละ ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ สัทธาพละ (กำลังคือศรัทธา) วิริยพละ (กำลังคือวิริยะ) หิริ พละ (กำลังคือหิริ) โอตตปปพละ (กำลังคือ โอตตปปะ) สติพละ (กำลังคือสติ) สมาธิพละ (กำลัง คือสมาธิ) และปัญญาพละ (กำลังคือปัญญา)

^{๔๐} ส.ส. (ไทย) ๑๖/๑๓๐/๑๕๗

^{๔๑} ข.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๒๔/๑๘๒

^{๔๒} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๓๐/๑๘๒

^{๔๓} ข.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๖๐-๓๖๓/๔๐๐

ภิกษุทั้งหลาย พละ ๗ ประการนี้แล
ภิกษุผู้เป็นบัณฑิตมีพละ ๗ ประการนี้ คือ สัทธา
พละ วิริยพละ หิริพละ โอตตัปปพละ สติพละ
สมาธิพละ และปัญญาพละย่อมอยู่อย่างเป็นสุข^{๔๔}

ผู้มีปัญญาเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้มี
ปัญญาทราไม่ประสบความสำเร็จ^{๔๕}

พละทั้ง ๗ นี้ ย่อมประสานทำงานกัน
เป็นชุด เริ่มต้นจากพลังแห่งความเชื่อมั่น (สัทธา
พละ กำลังคือศรัทธา) พลังความกล้าหาญหรือ
ความขยัน (วิริยพละ กำลังคือวิริยะ) พลังความ
ละอายต่อบาป (หิริพละ กำลังคือหิริ) พลังความ
เกรงกลัวต่อบาป (โอตตัปปพละ กำลังคือ
โอตตัปปะ) พลังแห่งความไม่ประมาทเลินเล่อ
(สติพละ กำลังคือสติ) พลังแห่งความมั่นคง
ภายในจิตใจ (สมาธิพละ กำลังคือสมาธิ) และ
พลังแห่งการรู้เท่าทันโลกและชีวิต (ปัญญาพละ
กำลังคือปัญญา)

จะเห็นได้ว่า พละหรือกำลังทั้ง ๗ นั้น
ต่างก็มีความสำคัญต่อการสร้างความสำเร็จของ
ชีวิต ขาดไม่ได้แม้แต่ข้อเดียว ซึ่งปัญญาพละก็มี
ความสำคัญเฉกเช่นเดียวกัน จะสังเกตได้ว่า ใน
หัวข้อธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก
มักจะมี ปัญญา เป็นหนึ่งในองค์ประกอบเสมอ
เช่น สมชีวิธรรม ขรवासธรรม เป็นต้น ทั้งนี้
เพราะคนที่ไม่มีความปัญญา ย่อมทำตนให้เดือดร้อน
เสมอ เทียบเท่ากับกรรมให้ตนเดือดร้อน^{๔๖} ส่วน
คนที่มีปัญญานั้น ก็เป็นประหนึ่งประทีปเครื่องนำ
ทางชีวิต ดังจะเห็นได้จากพระพุทธพจน์ว่า

คนมีปัญญาพึงทำที่พึงดูเกาะที่น้ำท่วม
ไม่ถึง ด้วยความขยัน ด้วยความไม่ประมาท
ด้วยการสำรวม และด้วยการฝึกฝน^{๔๗}

จิตที่ตื่นนอน กว้างขวาง รักษายาก ห้าม
ยากผู้มีปัญญาสามารถควบคุมให้ตรงได้ เหมือน
ช่างศรดัดลูกศรให้ตรง ฉะนั้น^{๔๘}

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น พระพุทธ
องค์จึงทรงสรรเสริญปัญญาว่ามีความสำคัญอย่าง
ยิ่งยวด บุคคลแม้เกิดมาวันเดียวแต่ใช้ชีวิตด้วย
ปัญญา ยิ่งดีกว่าคนปัญญาทราที่มีชีวิตเป็น
๑๐๐ ปี และแม้การคบเพื่อนหรือสหาย ก็ควรคบ
หาคนที่มีความปัญญาเพราะสามารถช่วยเหลือด้าน
สติปัญญาความคิด ในการขจัดปัญหานั้นได้
ได้ ดังจะเห็นได้จากพระพุทธพจน์ว่า

ผู้มีปัญญา เฟื่องพินิจ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวัน
เดียวประเสริฐกว่าผู้มีปัญญาทรา ไม่มีจิตตั้งมั่นที่
มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี^{๔๙}

ถ้าบุคคลพึงได้สหายผู้มีปัญญารักษาตน
เที่ยวไปด้วยกัน เป็นสาธวิหารี เป็นนักปราชญ์
ครอบงำอันตรายทั้งปวงได้แล้ว พึงมีใจแช่มชื่นมี
สติ เทียบไปกับสหายนั้นเกิด

ถ้าบุคคลไม่พึงได้สหายผู้มีปัญญารักษา
ตนเที่ยวไปด้วยกันได้ เป็นสาธวิหารีเป็น
นักปราชญ์ ก็พึงประพฤติดูอยู่ผู้เดียวเกิดเหมือน
พระราชาทรงละทิ้งแคว้นที่ทรงชนะแล้วทรง
ประพฤติดูอยู่ผู้เดียว^{๕๐}

นอกจากนี้ ปัญญายังจัดเป็นเครื่องมือใน
การแสวงหาทรัพย์ประการหนึ่ง ที่แม้บุคคลที่มี
ทรัพย์แต่น้อยหรือไม่มีทรัพย์เลย แต่มีปัญญาก็
สามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ พร้อมกันนั้นก็
สามารถที่สร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ชีวิตด้วยต้นทุน
เพียงเล็กน้อย ดังจะเห็นได้จากพระบาลีในขุททก
นิกาย เถรคาถา และชาดกว่า ผู้มีปัญญาถึงจะ
สิ้นทรัพย์ ก็เป็นอยู่ได้ ส่วนคนมีทรัพย์ แต่ไม่มี
ปัญญา ก็เป็นอยู่ไม่ได้^{๕๑} ผู้มีปัญญาพิจารณาเห็น

^{๔๔} ๐.ส.ต.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๓/๔

^{๔๕} ๐.๐.ก.ท.ส.ก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๔๑๘

^{๔๖} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๖๖/๔๗

^{๔๗} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๕/๓๒

^{๔๘} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๓/๓๕

^{๔๙} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๑๑/๖๕

^{๕๐} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๒๘-๓๒๙/๑๓๕-๑๓๖

^{๕๑} พ.ร. (ไทย) ๒๖/๔๔๙/๔๒๕

โดยประจักษ์ย่อมตั้งตัวได้ด้วยสิ่งของอันมีมูลค่า
น้อยเหมือนคนก่อไฟกองเล็กๆ ทำให้เป็นกอง
ใหญ่ได้^{๕๒}

๘) ปัญญาทำให้สามารถแยกแยะดีชั่ว
ถูกผิดได้ ศักยภาพทางปัญญาของมนุษย์อีก
ประการหนึ่งนั่น คือทำให้มนุษย์สามารถแยกแยะ
เหตุผล ดีชั่วถูกผิดได้ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

แม้คนมีปัญญาทราบดีอยู่แล้วประพฤติ
สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ตนเองปฏิบัติเพื่อ
เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น^{๕๓}

ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกันแม้เด็กถ้ามี
ปัญญาก็เป็นผู้ใหญ่ได้ ส่วนคนพาลถึงจะมีร่างกาย
ใหญ่โต ก็เป็นผู้ใหญ่ไม่ได้^{๕๔}

บรรดาความอึดทั้งหลาย ความอึดด้วย
ปัญญาประเสริฐที่สุด เพราะบุคคลผู้อึดด้วย
ปัญญานั้นไม่เดือดร้อนเพราะกามทั้งหลาย คนที่
อึดด้วยปัญญา ตัณหาทำให้อยู่ในอำนาจไม่ได้

บุคคลไม่พึงสังสมกาม ควรเป็นคน
ปรารถนาน้อย ไม่โลเลเลาะแหละ คนผู้มีปัญญา
เพียงดังมหาสมุทรไม่เร้าร้อนเพราะกาม
ทั้งหลาย^{๕๕}

คนพาลมีปัญญาทราบดี ย่อมแนะนำสิ่งที่
ไม่ควรแนะนำ ชักชวนในสิ่งที่ไม่ใช่ธุระ การ
แนะนำชั่วเป็นสิ่งที่ประเสริฐสำหรับเขา เขาถูกว่า
กล่าวโดยชอบก็โกรธ คนพาลนั้นไม่รู้วินัยการไม่
พบเห็นเขาเสียได้เป็นการดี^{๕๖}

จากแนวคิดที่ว่าด้วยหน้าที่ของปัญญา
ดังกล่าว จะพบว่า หากมนุษย์เจริญปัญญาได้
อย่างแท้จริงแล้ว ย่อมอยู่ในสถานะของผู้
เหนือกว่าผู้อื่น ในด้านวิธีคิดและไม่ยึดติดต่อสิ่งยั
ยุทั้งหลาย สามารถรู้เท่าทันความเป็นไปของโลก

และตั้งตนให้หลุดพ้นจากบ่วงของทุกขเวทนาได้
ง่ายกว่าผู้อื่น ซึ่งนั่น คือศักยภาพที่พึงประสงค์
ตามหลักพระพุทธศาสนาโดยแท้

บทสรุป

ตามหลักการทางปัญญาใน
พระพุทธศาสนาข้างต้น ผู้เขียนขอสรุปแนวทาง
สำหรับการปฏิบัติของครู และนักบริหาร
การศึกษาไว้ ดังนี้

๑. ยอมรับในศักยภาพทางปัญญา
ของตน หลักการสำคัญที่พระพุทธเจ้าสอนมนุษย์
ประการหนึ่งคือ อตตถนุตา คือการรู้จักตนเอง
การรู้จักตนเองในที่นี้หมายถึง ยอมรับระดับ
ศักยภาพทางปัญญาของตนเอง ทั้งนี้ เพราะ
มนุษย์มีปัญญาเหมือนกันแต่ระดับปัญญา
แตกต่างกัน การที่จะพัฒนาให้ได้เท่าเทียมกันนั้น
เป็นไปไม่ได้ การยอมรับดังกล่าวจะนำไปสู่ การ
ปลงใจได้ยอมรับได้ในกรณีที่ตนไม่สามารถพัฒนา
ได้เท่าเทียมผู้อื่นๆ และนำไปสู่การยอมรับ
ความสามารถและการให้โอกาสผู้อื่นในการ
พัฒนาตนเองด้วย โดยเฉพาะผู้เรียน

๒. ไม่ดูถูกระดับปัญญาของผู้เรียน
ประเด็นถือว่าเป็นเรื่องใหญ่เพราะในความเป็นครู
หรือผู้ให้ศึกษานั้น ต้องไม่ดูถูกสติปัญญาของ
ผู้เรียน และต้องเชื่อมั่นความสามารถในการพัฒนา
ตนเองผู้เรียน ดังที่พระพุทธเจ้าสอนเรื่อง “ตถาคต
โพธิสัทธา” คือเชื่อมั่นเรื่องการตรัสรู้ของ
พระพุทธเจ้า หมายความว่า เมื่อผู้อื่นพัฒนาปัญญา
ได้ มนุษย์ทุกคนก็ย่อมสามารถที่จะพัฒนาได้

๓. เป็นแบบอย่างในการพัฒนา
ตนเองด้านปัญญาอยู่เสมอ ในความเป็นครูหรือ
ผู้บริหารการศึกษา นั้นถือว่าเป็นผู้นำทางปัญญา
ของสังคม จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเป็นแบบของ
สังคมและผู้เรียนในการพัฒนาปัญญาของตนเอง
การพัฒนาความสามารถทางวิชาการอาจจะทำได้
โดยศึกษาต่อหรือทำผลงานวิชาการ แต่นั่นเป็น

^{๕๒} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔/๒

^{๕๓} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๒๒/๕๐

^{๕๔} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๔/๙๑

^{๕๕} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๓-๔๔/๓๘๑

^{๕๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๙๒/๔๑๑

การพัฒนาตามระบบการศึกษา หากแต่การพัฒนาที่แท้จริงนั้น คือการทำให้ตนเองรู้จัก รู้ลึกซึ่งถ่องแท้ในศาสตร์สาขาของตนเองและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชีวิต วิชาชีพและผู้เรียนของตนเองได้อย่างแท้จริง การพัฒนาศักยภาพทางปัญญาจึงสามารถทำได้สม่ำเสมอและทำได้ทุกเวลา

๔. ดำเนินชีวิตอย่างรู้เท่าทันกิเลสไม่อิงฉ้อหรือให้ร้ายผู้อื่น ความอิงฉ้อริษยาผู้อื่นที่ได้ดีกว่า หรือโดดเด่นกว่าตนและให้ร้ายผู้อื่นนั้น ไม่สมควรอย่างยิ่งสำหรับบุคคลที่เรียกว่า ครู ซึ่งหมายถึงผู้หนักแน่นทางปัญญา หรือ อาจารย์ ซึ่งหมายถึงบุคคลที่ผู้อื่นพึงปฏิบัติด้วยความเอื้อเฟื้อ อีกทั้งคำว่า การศึกษา(สิกขา)นั้น หมายถึงการฝึกฝนอบรมพัฒนาตนเองทั้งทางกาย จิต และปัญญา (ไตรสิกขา) การมองผู้อื่นที่ได้ดีกว่าหรือโดดเด่นกว่า ควรมองด้วยจิตที่ยินดี(มุทิตา) และพยายามพัฒนาตนเองให้ได้เท่าเทียมผู้อื่น ถ้าไม่สามารถทำได้ก็ต้องยอมรับในศักยภาพทางปัญญาของตนเอง วิธีคิดเช่นนี้จะก่อให้เกิดบรรยากาศที่สงบสุขในการทำงาน ไม่มีการทะเลาะเบาะแว้ง และขัดแย้งจนเกิดความรุนแรงแต่ประการใด

๕. มุ่งพัฒนาศักยภาพทางปัญญา กล่าวคือ การคิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น ให้แก่ผู้เรียน การปฏิบัติได้ตามข้อ ๑-๔ ถือได้ว่าเป็นผู้คิดได้คิดเป็น และจะนำไปสู่การแก้ปัญหาเป็นตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งจักเป็นแนวทางที่ครูหรือผู้บริหารการศึกษาใช้ในการถ่ายทอดแนวคิดหรือวิธีคิดดังกล่าวสู่ผู้เรียน ศักยภาพทางปัญญาในการคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหานั้น จะก่อให้เกิดความสุขในการดำเนินชีวิต รู้จักมองโลกในแง่บวก และนำไปสู่การแก้ปัญหาด้วยสติรอบคอบ ก่อสุขที่แท้จริงให้ชีวิต

แม้ในความเป็นครูหรือการบริหารการศึกษาจะมีปัญหามากเพียงใด ผู้เรียนจะมีความแตกต่างในการเรียนรู้หรือการพัฒนาตนเองเพียงใด แต่ในฐานะผู้นำทางปัญญาจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องยึดหลักการนี้ในการจัดการเรียนรู้ในชั้นเรียน และการบริหารการศึกษาในระดับองค์กรทางการศึกษา การให้การศึกษาคือการให้ปัญญา ปัญญาจะเป็นแสงสว่างส่องทางของมนุษย์ให้มองเห็นทะลุปัญหาทั้งปวงและแก้ไขปัญหานั้นได้อย่างละมุนละม่อมและรู้เท่าทัน สมดังพุทธพจน์ที่ว่า นตถิปัญญาสมา อาภา ไม่มีแสงประทีปใดจะส่องสว่างไสวเท่าประทีปแห่งปัญญา

บรรณานุกรม

- ชะวักชัย ภาติณฐ์. **สิทธิมนุษยชนกับหลักการพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๖.
- นโปเลียน ฮิลล์. **ปรัชญาชีวิต : ศาสตร์แห่งความสำเร็จ เล่ม ๑**. ปราจีนบุรี : ปราจีนบุ๊คส์, ๒๕๔๑.
- ปี อาร์อัมเบดการ์. **พระพุทธศาสนา : แนวคิดเพื่อพัฒนาสังคมและการเมือง**. พระราชปัญญาเมธี ผู้แปล. กรุงเทพมหานคร : นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๔๘.
- ประเวศ วะสี. **พุทธธรรมกับสังคม**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.
- พระธรรมปิฎก. **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, ๒๕๓๙.
- มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๙.
- วไลพร ภาณุตานนท์ ณ มหาสารคาม. **“จิตวิทยาพระพุทธศาสนา”, รายงานการวิจัยสาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ**. ภาควิชามนุษยศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๔.
- วสิน อินทสระ. **การพึ่งตนเอง**. กรุงเทพฯ : เรือนธรรม, ๒๕๔๔.
- วสิน อินทสระ. **ปัญญาตนะ**. กรุงเทพฯ : บรรณาการ, ๒๕๒๓.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **พระธรรมปัทมฐกถา** แปล ภาคที่ ๑. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔.
- Kawada, Yoichi. **living and Dying with Dignity : A Buddhist View**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.sgiquarterly.org/english/Features/quarterly/0404/feature1.htm> [29 July 2007]